

Hódi Adrienn Dóra
A tuaregek kultúráváltozása a 19-20. század fordulójától napjainkig
a globalizációs és modernizációs folyamatok tükrében¹

Bevezetés

Dolgozatom témájaként a tuaregek kultúráváltozását választottam a 19-20. század fordulójától napjainkig. Azért döntöttem e téma mellett, mert – bár az utóbbi években a tuaregek gyakran szerepelnek a hazai híradásokban észak-afrikai konfliktusok kapcsán – Magyarországon nagyon kevés azoknak a száma, akik tudják, kik ők. Lényegesnek tartom, hogy amikor értesülünk a világban zajló eseményekről, akkor tisztában legyünk azzal, hogy kik ezeknek az eseményeknek a résztvevői. Hol élnek, hogyan élnek, miért úgy élnek? Bár dolgozatomnak nem témája az euro-mediterrán övezetben zajló változások értelmezése, mégis fontosnak érzem a tuaregek kultúráváltozásának kérdését a jelenlegi észak-afrikai helyzet tükrében. Az intenzíven megmutatkozó társadalmi átalakulás megértéséhez elengedhetetlen, hogy tisztában legyünk a kultúráváltozás azon folyamataival, amelyek az elmúlt száz év történelmében mentek végbe az euro-mediterrán térségben. E nélkül a mai folyamatok is csak hiányosan értelmezhetőek. Természetesen a tuareg közösségek nem modellezhetik a régió társadalmi heterogenitását, de a kultúráváltozás rájuk jellemző eseteiben számos olyan hatás merül fel, amellyel a tágabb térség társadalmainak is számolnia kell, és amelyek a mai napig meghatározzák a változások alapjait, irányát, jellegét. A "tuareg eset" feldolgozása előtanulmány, amelyet a törzsi társadalmakat befolyásoló változások mélyebb megértésének igénye hívott életre.

Társadalmi tanulmányok szakos hallgatóként nem a kulturális antropológia területéről érkeztem, és nem volt lehetőségem terepkutatást végezni, ennek ellenére nagyon izgalmas számomra a kultúráváltozás kérdésköre. Bár egyelőre nincsen módomban empirikus kutatásra, ezt a dolgozatot előtanulmánynak szánom. A megértés alapjának tartom a kulturális antropológia és a szociológia módszertani megközelítéseit, azonban pillanatnyilag nincsen másra lehetőségem, mint szakirodalomra alapozott összefoglaló tanulmány megírására.

Fontos megemlíteni, hogy magyarul meglehetősen kevés szakirodalom áll rendelkezésre a tuaregekről, inkább az a jellemző, hogy érintőlegesen kerülnek említésre Afrikával foglalkozó művekben. Más nyelveken – főként angolul, németül és franciául – viszonylag nagy szakirodalma van a népcsoportnak, többen is papírra vetették a róluk gyűjtött megfigyeléseiket. Törekvésem az, hogy – főként angol és német nyelven elérhető – szakirodalom alapján választ adjak arra a kutatási kérdésre, hogy a globális politikai, technológiai, gazdasági és ökológiai folyamatok hogyan és mely dimenziókban alakították át a népcsoport kultúráját az elmúlt száz év folyamán.

Dolgozatomban először tisztázom a fogalmakat, amelyekkel a későbbiekben dolgozom, majd választ adok arra a kérdésre, hogy kik a tuaregek. A népcsoport rövid bemutatása után sorra veszem azokat a globális folyamatokat, amelyek hatással voltak és vannak a tuaregek kultúrájának változására, ezután pedig áttekintést adok magáról a kultúráváltozásról. A dolgozatnak ebben a részében

¹ Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Kulturális Antropológia Tanszék, konzulens: Bisztrai Márton (PhD hallgató, megbízott előadó)

főként három forrásra hagyatkozom: Arthur Köhler 1903-ban írt disszertációjára², Lloyd Cabot Briggs 1960-ban kiadott, a Szahara törzseit bemutató művére³, valamint Harald A. Friedl 2008-ban megjelent, a népcsoportot bemutató rendkívül átfogó könyvére.⁴ Azért tartom szerencsésnek e három mű feldolgozását, mert az első a 19-20. század fordulójának állapotát mutatja be, a második a századközépi szituációt, az utolsó pedig napjaink helyzetét. Így lehetőség nyílik arra, hogy három különböző időszakban, a vizsgált időintervallum kezdetén, közepén és végén is megismerjük a tuareg kultúra jellegzetességeit, és ezzel mintegy kirajzolódjon a kultúraváltozás íve. Nem statikus leírásra törekszem tehát, hanem a folyamat dinamikájának megragadására.

1. Fogalmi keretek

1.1. Mi a kultúra?

A kultúra fogalmának definiálásakor Boglár Lajosra támaszkodom, aki úgy véli, hogy a kultúra „alapvető funkciója, hogy az emberek-népek biológiai eredetű szükségleteit megoldja”, az ember biológiailag szükséges életfeltételeinek pedig a következőket tartja: „az élelemszerzés, a hajlék, a test védelme, a nemi feszültségek levezetése, a gazdasági és társadalmi együttműködés és az ideológia mind együttesen” (Boglár–Papp 2008:15). Dolgozatom további részében ezt a kultúrafogalmat használom, vagyis amikor kultúráról beszélek, akkor a fent ismertetett meghatározást értem alatta.

1.2. Mi a kultúraváltozás?

Minden emberi társadalomnak van kultúrája, és minden egyes kultúra eltér a többitől. Andorka Rudolf szerint a kultúra folyamatosan változik, ahogyan a szükségletek átalakulnak, úgy módosul a kulturális alkalmazkodás is. (Andorka 2006:567) Branislow Malinowski azt a nézetet vallja, hogy a kultúraváltozás folyamatát általában egy elnyomó, aktív kultúra indítja el, amely befolyással bír egy passzívabb kultúra felett.⁵ Malinowski szerint Afrika esetében különösen jelentős az európai hajtóerő, amely elindítja a helyi kultúraváltozást: „ők azok, akik terveznek, méréseket végeznek, termékeket importálnak Afrikába, megtagadnak dolgokat, elveszik a földet, a munkát, a politikai függetlenséget, és cselekedeteiket legtöbbször olyan utasítások, eszmék és erők határozzák meg, amelyek Afrikán kívülről eredeztethetők”. (Malinowski 1946:16) Az antropológus a kultúraváltozás előidézésének három fő eszközét nevezi meg: a misszionáriusi munkát, az adminisztrációt és az ipari vállalatokat. Utóbbira példaként hozza a japán bicikli esetét. „A meglehetősen olcsó kerékpárokat főként az afrikai piacnak gyártják. Mint ilyenek, nem részei a japán kultúrájának, de még csak a modern kultúrájának sem. Ennek ellenére, a bicikli gyártását Európa teszi lehetővé, éppen úgy, mint az utak és a kommunikáció létesítését is, az afrikaiaknak pedig szükségük van gyors

² Köhler, Arthur (1903): *Verfassung, soziale Gliederung, Recht und Wirtschaft der Tuareg*. Gotha: Friedrich Andreas Perthes Aktiengesellschaft

³ Briggs, Lloyd Cabot (1960): *Tribes of the Sahara*. Cambridge: Harvard University Press

⁴ Friedl, Harald A. (2008): *Kulturschock Tuareg*. Bielefeld: Reise Know-How

⁵ Malinowski Afrikában vizsgálta a kultúraváltozás folyamatát, és elmélete ezért a vizsgált területre korlátozódik.

és egyszerű közlekedésre, hogy eljussanak az otthonaikból a munkahelyeikre. Afrika néhány területén ugyanis nincsenek buszok, sem vonatok, így kénytelenek biciklivel járni.” (Malinowski 1946:21–22) Hasonló eset az, amikor európaiak afrikai arany,- vagy rézbányákba fektetnek be. A tőke és a kezdeményezés nyugatról származik, a helyszín és a munkaerő viszont afrikai. Ekkor a kultúraváltozás nem csak az egyik kultúrát érinti. A helyzet mindkét fél számára új, és mindkét kultúra hat a másikra. A kultúra újonnan keletkezett elemeit pedig nem érthetjük meg sem önmagában az európai, sem önmagában az afrikai kultúra tükrében, csak akkor, ha a szükségletre adott válaszként keletkező új jelenséghez viszonyítjuk. (Malinowski 1946:22–24)

Malinowski elméletéhez híven én is a fenti eljárást követem dolgozatomban: napjaink tuareg kultúráját nem pusztán száz évvel ezelőtti állapotával hasonlítom össze, hanem két újkori jelenség, a globalizáció és a modernizáció tükrében vizsgálom a változást.

1.3. Mi a modernizáció?

Ahhoz, hogy tisztázzam, mit jelent a modernizáció, fontosnak tartom két másik fogalom, a modernizmus és a modernitás meghatározását is, ezek ugyanis összefüggésbe állíthatóak egymással. A modernizmus a művészet területén való szellemi beállítottság, a modernitás ezzel szemben a „természetétől fogva globalizálódó” kulturális, társadalmi és gazdasági változásokat jelöli. Végül a modernizáció a fejlődő országok társadalmi változásait, és ugyanezen országok „jövőképeit” jelenti. Láthatjuk tehát, hogy e három fogalom – bár eltérő jelentéssel bírnak – egyazon eszmerendszer része: mindegyik az újításhoz, a változáshoz kapcsolódik. (Niedermüller 2008: 19–20).

Coetzee úgy véli, hogy a pásztor-és agrártársadalmaknak meghatározott jellemzőkkel kell rendelkezniük ahhoz, hogy modernnek számítsanak, ezek a sajátosságok a következők: (Matunhu 2011:1)

1. A változás eredményeképp kialakuló átalakulási folyamat befogadásának készsége.
2. Az élettapasztalat és az új ismeretekre való fogékonyság folyamatos növelése.
3. Folyamatos tervezés, kiszámíthatóság, és új tapasztalatokra való nyitottság.
4. A cselekvés kiszámíthatósága, és a hatékony ellenőrzés gyakorlatának képessége.
5. A technikai készségek fontossága, és a termelési elvek megértése.
6. Változó hozzáállás a rokonsághoz, a családi szerepekhez, a család méretéhez és a vallás szerepéhez.
7. Változó fogyasztói magatartás, és a társadalmi rétegződés elfogadása.

Dolgozatomban alább kísérletet teszek arra, hogy a tuaregeket mind száz évvel ezelőtti, mind jelenlegi állapotukat tekintve elhelyezem Coetzee skáláján.

1.4. Mi a globalizáció?

Anthony Giddens szerint „a globalizáció azt jelenti, hogy egyre inkább egy közös világban élünk, ezért az egyének, a csoportok és a nemzetek között is egyre inkább kölcsönös függőség alakul ki”. (Giddens 2008:56) Hasonlóan határozza meg a fogalmat Martin Albrow is, aki a globalizációt folyamatként determinálja, „melynek során a világ lakossága egyre inkább egyetlen társadalommá alakul át”. (in: Breton–Reitz 2003:1)

A globalizációnak kétségkívül vannak előnyei és hátrányai is. Joseph E. Stiglitz szerint a globalizációt pártolók számára „a globalizáció (amelyet jellemzően a diadalmas, amerikai típusú kapitalizmus elfogadásával társítanak) maga a haladás,

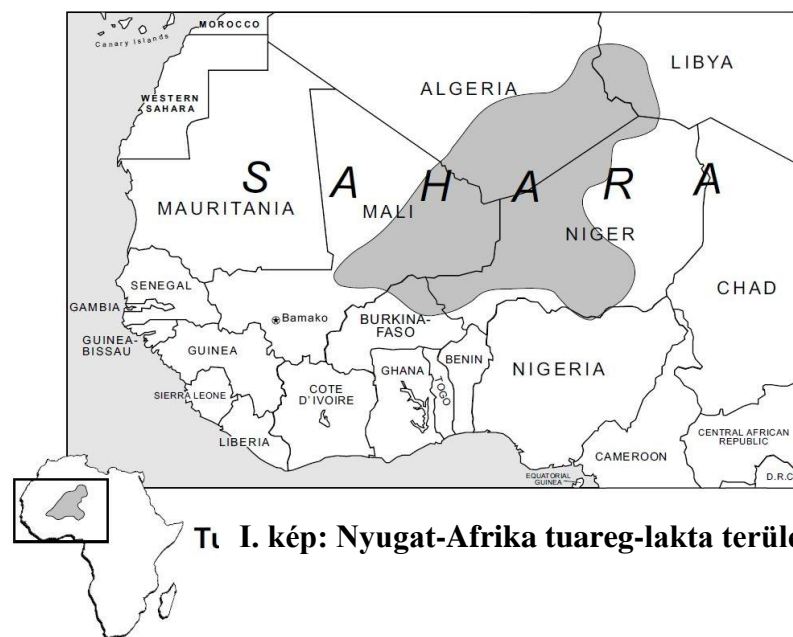
amelyet a fejlődő országok el kell, hogy fogadjanak, ha fejlődni akarnak, és hatékonyan fel akarják venni a harcot a szegénységgel”. (Stiglitz 2002:25) Ezzel szemben a globalizáció nem mindenhol váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Afrika fejlődő országaiban 1990 és 1998 között több, mint 100 millióval nőtt a szegények száma,⁶ a születéskor várható élettartam egyre alacsonyabb, a jövedelmek és az életszínvonal csökken. (Stiglitz 2002:25)

Mindegyik megközelítés megegyezik abban, hogy a globalizáció egy multidimenziós folyamat, amely magában foglalja többek között a gazdaságot, a politikát, a társadalmi struktúrát, az oktatást, az egészségügyet és a technológiai fejlődést. Dolgozatomban ennek a többdimenziós folyamat struktúrájának a fényében vizsgálom a tuaregek kultúráváltozását.

2. Kik a tuaregek?

A tuaregek *Északnyugat-Afrika* sivatagos részein, legfőképpen *Nigerben, Maliban és Algériában* élő berber népcsoport, de kisebb számban megtalálhatóak *Líbia, Nigéria, és Burkina Faso* bizonyos területein is. Elhelyezkedésükre tehát a földrajzi koncentrálttság jellemző.

Az
alatt a
eleinte
majd az
déli

elmúlt
évszázadok
tuaregek –
arab
nyomásra,
európai
fennhatóság

Tű I. kép: Nyugat-Afrika tuareg-lakta területe

kiterjedtsége miatt – egyre inkább délre húzódtak egykori nyugati, északi és keleti határaiktól. (Briggs 1960:124) A tuaregek magukat *Kel Tamasheq*-nek (a tamasek nyelvet beszélők) vagy *Imashaghen*-nek (szabadok) nevezik. (Pereira et al. 2010:1) Ahogyan nevükből is kiderül, a tamasek nyelvet beszélik, amely a sémi-hámi nyelvcsaládhoz tartozik, és a berber nyelvek közül ez az egyetlen, amelyik nem az arab írást használja, hanem saját írásrendszerrel rendelkezik. (Nádori 2012:151)

Lélekszámukra vonatkozóan csak becsléseket ismerünk, amelyek viszont

⁶ Világbank (2000): *Global Economic Prospects and the Developing Countries 2000*. Washington DC: Világbank, 29.

jelentősen eltérnek egymástól. Harald A. Friedl 2008-ban kiadott könyvében⁷ azt írja, hogy a tuaregek körülbelül 2,5 millióan vannak, ezzel szemben egy 2010-es tanulmány szerint a népcsoport napjainkban körülbelül 1 262 000 főt számlál. (Pereira et al. 2010:1) A számadatok ellentmondásossága valószínűleg többek között arra vezethető vissza, hogy különösen nehéz a „népszámlálás” egy nomád életmódot folytató népcsoport esetében, melynek tagjai ráadásul napjainkban már különböző nemzetállamok területein élnek. Gerhard Rohlfs Afrika-kutató szerint a tuaregek politikai értelemben nem alkotnak nemzetet, és saját állammal sem rendelkeznek, mivel a kulturális egységen kívül más nem köti össze őket. (Köhler 1903:13) Hobbes, Locke és Rousseau klasszikus, társadalmi szerződés-elmélete alapján a tuaregek esetében még csak társadalomról sem beszélhetünk, hiszen ezen elképzelés szerint társadalom csak állami keretek között létezhet, különben mindenki háborúban állna mindenkivel, hogy saját jogait érvényesítse⁸. (Hauck 2001:33) Ha viszont elvetjük a hagyományos állam-definíciót, arra a megállapításra jutunk, hogy az egyes törzsek felépítése egy-egy államéhoz hasonlít, mivel bizonyos földrajzi területen élő embereket meghatározott politikai hatalom irányít, és így kialakul a társadalmi integráció.

Bár a tipizálás könnyen félrevezető lehet, mégis érdekes adalék, hogy egyes kutatók hogyan jellemzik a tuareg fenotípushoz tartozó embereket: “Ők a legmagasabb emberek az egész Szaharában, sőt, világviszonylatban is a legmagasabbak közé tartoznak. (...) Általában vékony, de erős a testfelépítésük, keskeny vállakkal és csípővel, kicsi és inkább lapos mellkassal, vékony végtagokkal, hosszú, karcsú kezekkel és lábakkal rendelkeznek. (...) A bőrük – ha nem süti a nap – fehér, de szokványosan mindig mélytónusú. Az arcuk többé-kevésbé háromszögalakú, fent széles, lent valamivel keskenyebb. Az orruk vékony, egyenes és mérsékelten domború. A hajuk majdnem mindig sötét, a világos szem pedig nagyon ritka, de azért alkalmanként előfordul. Nem ismeretlenek a vöröshajú, kékszemű, szeplős egyének sem. Ez a leírás azokra a tuaregekre vonatkozik, akik nem keveredtek más népcsoportokkal.” (Briggs 1960:125–126)

II. kép: Egy Nigerben élő tuareg

⁷ Friedl, Harald A. (2008): *Kulturschock Tuareg*. Bielefeld: Reise Know-How, 94.

⁸ Thomas Hobbes „bellum omnium contra omnes” elve alapján.

3. A kultúraváltozást befolyásoló globális folyamatok

A tuaregek kultúrájának változására – mint azt a fentiekben ki is fejtettem – számos tényező hatással lehet. Mindezen tényezők közül dolgozatomnak ebben a részében azokkal a folyamatokkal foglalkozom, amelyek a globalizáció, illetőleg a modernizáció révén gyakoroltak hatást e népcsoport kultúrájára. Konkrétan azokat a politikai, gazdasági, technológiai és ökológiai változásokat sorolom ide, amelyek az elmúlt száz év folyamán globális szinten lezajlottak, és amelyeket egyúttal relevánsnak is tekintek a téma szempontjából.

3.1. Politikai változások

Az elmúlt száz évben három jelentős politikai folyamat, eseménysorozat zajlott le, amely közvetlenül vagy közvetett módon hatással volt a tuaregek kultúraváltozására, mégpedig az északnyugat-afrikai francia gyarmatosítás, az első és második világháború, illetve a nemzetállamok kialakulása a kontinens északnyugati részén.

Vannak, akik a gyarmatosítások korának kezdetét, vagyis az 1492. esztendő-t tekintik a globalizáció kiindulópontjának (Ellwood 2003:5). Ezt a gondolatmenetet folytatva úgy vélem, az északnyugat-afrikai francia gyarmatosítás joggal sorolható azok közé a politikai változások közé, amelyeknek a gyökerei a globalizációban keresendők, és hatottak a tuaregek életére. A terület francia gyarmatosítása 1899-ben kezdődött In Salah városának elfoglalásával, amely a tuaregek egyik legfontosabb közellátási helye volt északon.⁹ Ezt rövid időn belül „tudományos expedíciónak” álcázva több másik város bevétele követte, ilyen volt többek között Agadez, Timbuktu, és Tahoua.¹⁰ A gyarmatosítás egészen 1902-ig tartott, amikor is a franciák fegyverfölénnyel hirtelen támadást mértek az addig legyőzhetetlennek hitt *kel ahaggar* tuareg törzsre, és ezzel a Szahara jelentős részét magukénak tudhatták. Hódításaik legfőbb célja vám-és adóbevételeik növelése volt. Ennek szellemében adózási rendszert építettek ki az elfoglalt területen, és megtorolták, ha valaki nem fizetett adót. Ezenkívül megtiltották a helyieknek a rabszolgatartást és a rabló hadjáratokat, számos kereskedelmi útvonalat pedig lezártak. (Friedl 2008: 32–39)

Az első világháború ideje alatt a franciák szükségből elvették a tuaregek állatait és rabszolgáit, amire az ottaniak növekvő ellenszenvé volt a válasz. 1915-ben a tuaregek fellázadtak, az európai nagyhatalom azonban leverte a lázadást, és a „rend fenntartásának” érdekében megerősítette a katonai jelenlétet a területen. Az elkövetkezendő évtizedek során a legtöbb tuareg életkörülményei egyre inkább romlottak, és a második világháború után – megeléglően egyre rosszabbodó helyzetüket – követelésekkel álltak elő, melynek hatására a franciák a kolónia területén élőket „született lakosokból” „polgárokká” nyilvánították. (Friedl 2008: 34–39) Láthatjuk tehát, hogy a két világháború nem közvetlen módon, hanem a franciákon keresztül hatott a tuaregek életére. Az európai hatalom mindkét esetben kihasználta a helyieket saját erőforrásainak növelése érdekében, amit ellenséges válaszreakció követett. A legfőbb különbség az volt közel harminc év elteltével, hogy másodsorra siker övezte a helyi követeléseket, mivel – bár a franciák még ásványi kincsek szerzése és atombomba-kísérletek céljából megpróbálták alapítani egy régiós szervezetet a sivatag egy 4,3 millió km² nagyságú területén – oly nagy volt az ellenállás, hogy a franciák végül kénytelenek

⁹ In Salah városa a mai Algéria területén fekszik.

¹⁰ Timbuktu és Tahoua a mai Niger, míg Agadez a mai Mali területén fekszik.

voltak kivonulni a kontinensről. (Friedl 2008: 39)

Miközben Északnyugat-Afrika felszabadult, és az 1950-es évektől kezdve sorra megalakultak nemzetállamai, a tuaregek nem lélegezhetek fel, hiszen többek közt ők alkották a frissen alakuló államok kisebbségeit. Felmerülhet a kérdés, hogy miért sorolom a fontos globális politikai változások közé a térség nemzetállamainak létrejöttét. A nemzetállamok kialakulása globális folyamat, ami Európában és Észak-Amerikában évszázadokkal korábban lezajlott. Az itt bemutatásra kerülő eseménysorozat pusztán ennek a globális folyamatnak egy lokális szintéren zajló epizódja. Ezenkívül pedig ez a folyamat egyúttal a modernizáció első lépcsőfoka is, hiszen a modernizációt korábban mint a fejlődő országok társadalmi változásait, jövőképeit definiáltam, és egy nemzetállam születése mindig társadalmi és strukturális változást hoz magával, valamint új irányt a jövőre nézve. Mindezek fényében megvizsgálom, hogy ezek a változások milyen vonatkozásokkal rendelkeznek a tuaregekre nézve.

Algéria 1962-ben kiáltotta ki a függetlenségét, az új uralkodó hatalomra pedig diktatórikus irányítás volt jellemző a politikai életben, illetve szocialista tervezdaság a gazdasági életben. A függetlenség kétségtelenül magával hozta a modernizációt, az iparosodást és a városfejlődést, ugyanakkor a nélkülözést is. Az itt érő tuaregek életkörülményei nagymértékben megváltoztak. A városok infrastruktúrájának fejlesztése miatt a karavánutak inntól kezdve túlnyomórészt nem tevékkel, hanem gépkocsival történtek. A tuareg gyerekek számára kötelezővé tették az arab iskolák látogatását, szüleiket pedig letelepedésre, és olajföldeken való munkára kényszerítették. Időközben a tuaregek életkörülményei javultak, és a Nigerben és Maliban zajló folytonos tuareg felkelések belátásra készítették az algériai kormányt. 2005-ben a tuaregek kisebbségi jogokat kaptak, amelyek közt például az is szerepelt, hogy gyermekeiknek maguk biztosíthatnak oktatást. (Friedl 2008: 40–41)

Líbia 1951-től független állam, és egészen 1969-ig királyság volt az államformája, majd Muammar al Gaddafi megdöntötte az addigi rendszert, és kikiáltotta a köztársaságot. Az addig a legszegényebbek közé tartozó ország földgázkészleteinek köszönhetően meggazdagodott, és megindult a modernizáció útján. Gaddafi széleskörű szociális programot kínált a tuaregek számára, melynek keretében modern lakónegyedekbe telepítette őket, lehetővé tette a gyermekek beiskoláztatását, a felnőtteknek pedig kereskedőként, kovácsként biztosított megélhetést. 1976-ban Gaddafi támogatta a tuaregek puccskísérletét Nigerben, később pedig számos fiatal nomádot arra buzdított, hogy teljes jogú líbiai állampolgárként az Iszlám Légióban szolgáljanak. Összességében tehát megállapítható, hogy a tuaregek Gaddafi támogatását élvezték. (Friedl 2008: 41–42)

Mali függetlensége 1960 óta van érvényben, a mali kormányzat kapcsolata azóta is viharos a tuaregekkel. A vezetés megtagadta tőlük az autonómiát, és letelepedésre akarta kényszeríteni őket. Az 1973/74-es, illetve 1984/85-ös szárazság megnehezítette a tuaregek életét, és sokan a szomszédos országokba vándoroltak. A mali vezetés segélyprogramokat ígért nekik, de amikor visszatértek, elmaradt a segítség. A tuaregek megelégték az állandó függést, a rossz életkörülményeket és a hamis ígéreteket, és 1990-ben fellázdak. A felkelés 1992-ben francia nyomásra békével zárult. 1994-ben ismét lázadásra került sor, majd 1996-ban a konfliktusban álló felek békeszerződést írtak alá. (Schwarz 2007: 17–18) 2007-ben azonban egy újonnan alakult tuareg lázadó csoport azzal vádolta meg a kormányt, hogy nem tartja be a békeszerződést. Ez alapot adott a harcok ismételt kiújulására. 2012 márciusában a mali hadsereg egy része puccsot hajtott végre,

amit azzal indokoltak, hogy az elnök nem biztosított számukra megfelelő fegyvereket a tuaregekkel szemben. A tuaregek kihasználva a belpolitikai zűrzavart számos várost elfoglaltak, és kikiáltották függetlenségüket, nemzetközi támogatás hiányában azonban végül kénytelenek voltak belátni, hogy függetlenségükre vonatkozó tervük kudarcot vallott.

Malihoz hasonlóan Niger is 1960-ban kiáltotta ki a függetlenségét, és a vezetésnek itt is konfliktusokkal teli kapcsolata volt a tuaregekkel. Diori Hamani elnök egypártrendszer vezetett be, és francia centralizált mintára kívánta felépíteni államát. Elutasító volt minden kisebbséggel, így a tuaregekkel szemben is. A tuaregek gyakran rabszolgáik gyermekeit küldték iskolába sajátjaik helyett, mert úgy gondolták, a többségi iskola „hátráltatja gyermekeik kulturális fejlődését”. Az 1970-es és 1980-as évek száraz időszakai tönkretették a tuaregeket, akik kétszer is puccsot kíséreltek meg – mindkétszer sikertelenül. 1990-ben fellázkodtak a kormányzat ellen, majd 1995 áprilisában békeszerződést írtak alá, amit azonban egyik fél sem tartott be. 1997-ben ismét békére került sor, ami után valamelyest normalizálódni kezdett a helyzet, de az 1999-es választásokkor ismét feszültség keletkezett. A tuaregek és a vezetés kapcsolatát a mali helyzethez hasonlóan azóta is folyamatos konfliktusok jellemzik. (Friedl 2008: 44–51)

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy míg Algériában és Líbiában a tuaregek többé-kevésbé elégedettek a helyzetükkel és a jogaikkal, addig Maliban és Nigerben folytonosan kiújuló konfliktusok jellemzik az állami vezetés és a tuaregek kapcsolatát.

3.2. Gazdasági változások

Mint ahogyan azt a fentiekben már tárgyaltam, a globalizációra sokan úgy tekintenek, mint a világgazdaság integrációjára. Ehhez a folyamathoz hozzátartozik többek közt a világkereskedelem kialakulása, illetve a pénz mint fizetőeszköz elterjedése.

A földrajzi felfedezésekkel lehetővé vált az árucseré az összes kontinens között, és ennek köszönhetően a különböző földrészekeken olyan állatokkal, növényekkel, ásványi anyagokkal találkoztak a helyiek, amelyek addig teljesen ismeretlenek voltak számukra. A gyarmatosítás azonban nemcsak az új áruk behozatalával hatott az elfoglalt területek lakóira, hanem más módon is: az európaiak megismertették a helyiekkal a pénzt, akik arra kényszerültek, hogy az addigi jól bevált fizetőeszközeik (például marha, tevé) helyett ezt használják a kereskedelem során. Nem volt ez másként a tuaregek esetében sem. Mint ismeretes, a franciák a 20. század elején egyebek mellett azzal a céllal foglalták el Északnyugat-Afrikát, hogy a helyiek megadóztatása révén növeljék bevételeiket. Eleinte elfogadták, ha az adó marha formájában került kifizetésre, idővel azonban arra kényszerítették a helyieket, hogy pénzben adózzanak. Így az afrikaiak kénytelenek voltak pénzért eladni állataikat, ahelyett, hogy más, a létfenntartásukhoz szükséges javakra cserélték volna azokat. A francia fennhatóság tehát kikényszerítette a tuaregek integrációját a pénzgazdaságba. (Friedl 2008: 38) Ez a folyamat jól példázza Malinowski kultúraváltozás-definícióját, mivel láthatjuk, hogy a franciák – az aktív, elnyomó kultúra – hatást gyakorolnak a tuaregekre, – a passzív, elnyomott kultúrára – melynek következtében sajátos új jelenség alakul ki: a tuaregek pénzhasználata. Ez az újonnan keletkező gazdasági elem pedig nem értelmezhető önmagában csak a francia, vagy csak a tuareg kultúra tükrében, hiszen előbbi indukálta, utóbbi pedig befogadta azt. Egy kölcsönhatás eredményeképp jött tehát létre, éppen ezért csak annak fényében vizsgálható.

3.3. Technológiai változások

Anthony Giddens szerint „a tradicionális termelési rendszerekben a termelés szintje nemigen változott, hiszen a tradicionális, szokásos szükségletek ellátására épült. A kapitalista fejlődés viszont a termelési technológia állandó megújítására sarkall, és ebben a folyamatban egyre nagyobb szerepet játszik a tudomány. A modern iparban a technológiai innováció üteme jóval gyorsabb, mint a gazdasági rendszerek bármely korábbi típusában.” (Giddens 2008: 55) A modern ipari kapitalizmus kialakulása volt tehát a globális technológiai változások elindulásának előfeltétele.

Az ipari kapitalizmus a 18. század végén kezdődött Európában, körülbelül ettől az időszaktól kezdve volt jellemző az európai nemzetállamok sorra egymás után történő létrejötte is. Északnyugat-Afrikában ez 150-200 évvel eltolódott, és csupán a 20. század második felében alakultak meg a Szahara területén a nemzetállamok. Az a tény azonban, hogy a világ különböző pontjain ugyanaz a folyamat zajlik le, bizonyítja, hogy valóban „egyre inkább egy közös világban élünk”, ahogyan azt Giddens a globalizáció kapcsán megfogalmazta. Számos újdonságot már a francia gyarmatosítók magukkal hoztak a kontinensre, a nemzetállamok megalakulása viszont felgyorsította ezt a folyamatot, és egyik újítás a másikat indukálta. Fejlett infrastruktúrával rendelkező városok alakultak, ahol többé nem volt helye az átkelő tevékaravánoknak, így a tuaregek kénytelenek voltak alkalmazkodni a fejlődéshez, és tevéiket sok helyen dzsipekre váltották. Új mezőgazdasági eszközök kerültek bevezetésre, fellendült az közlekedés, az ipar és a kereskedelem. Megindult az urbanizáció, amelynek következtében új munkaformák jelentek meg, a tuaregek többek közt kézművesként, kertépítőként, bolttulajdonosként kezdtek dolgozni. (Friedl 2008: 122–125)

Az egyik legjelentősebb változás a turizmus fellendülése volt. A szárazföldi-és légi közlekedés fejlődése, a tömegszállító eszközök kifejlesztése, illetve az utazási ügynökségek létrejötte sokakat arra sarkallt, hogy ellátogassanak a Szaharába. Az 1980-as évektől „turisztikai robbanás” volt megfigyelhető a térségben, aminek nem pusztán infrastrukturális okai voltak. Niger fontos célként tűzte ki maga elé a turizmus növelését, amelyben tíz éven át sikerrel is járt, azonban 1990-ben, az első tuareg lázadások idején veszített népszerűségéből, és a külföldiek inkább Líbiát jelölték ki úti céljukként. Az elkövetkezendő évek állandó konfliktusai a turizmus visszaesését eredményezték, mindenesetre az idegenforgalom számos területen megélhetést biztosított a tuaregeknek: idegenvezetőként, szakácsként, kereskedőként tudtak elhelyezkedni. (Friedl 2008: 52–53)

3.4. Ökológiai változások

A jelenkor embere számára bizonyára nem ismeretlen a globális felmelegedés fogalma, hiszen világviszonylatban is ez napjaink egyik legjelentősebb problémája.¹¹ A klímaváltozás – mint sok helyen a Földön – Északnyugat-Afrikában is érezteti a hatásait. Az utóbbi negyven évben számos alkalommal fordult elő hosszantartó szárazság a területen, többek között 1973/74-ben, 1984/85-ben, illetve 2001/02-ben. A csapadék elmaradása azonban nemcsak

¹¹ Globális felmelegedés: A Föld légkörének fokozatos hőmérséklet-emelkedése. A globális felmelegedést, illetve az üvegházhatást az okozza, hogy a felhalmozódott szén-dioxid elzárja a visszaverődő napsugarak útját, ezáltal felmelegíti a Föld légkörét. A globális felmelegedés hatásai (áradás, aszály és a világ klímaváltozásai) pusztítóak lehetnek. In: Giddens, Anthony (2008): *Szociológia*. Budapest: Osiris, 780.

bizonyos időszakokra jellemző, hanem megfigyelhető az az általános tendencia is, hogy az eső mennyisége esztendőről esztendőre csökken. Nigerben például az elmúlt 50 év alatt 40 százalékkal visszaesett a csapadék mennyisége. A száraz periódusok mindig komoly következményekkel járnak: tönkremegy a termés, elpusztulnak az állatok, nincstelenné válnak és éheznek az emberek. Paradox módon többször előfordult már, hogy a hosszú szárazságot követő első esőzés áradást idézett elő, ami halálos áldozatokat is követelt. A globális felmelegedés azonban nemcsak az időjárást határozza meg, hanem az állat-és növényvilág változásait is befolyásolja. Az egykor akáccal teli völgyekben ma már csak a nagyfokú alkalmazkodóképességéről ismert kutyatejet lehet látni. A vidék, amelyről 150 évvel ezelőtt Heinrich Barth még azt írta, hogy „nagyon gazdag a növényzete”, mára sokat veszített diverzitásából. (Friedl 2008:19–20)

III. kép: Kutyatej – a Szahara „túlélője”

Az itt tárgyalt globális folyamatok – bizonyos esetekben kölcsönösen is – hatnak egymásra, például ha a klímaváltozás következtében elpusztul a tuaregek állatállománya, az kihat a gazdasági helyzetükre, ami viszont politikájukat is meghatározza. Käthe Recheis 1989-es könyvében így fogalmazott: „A tuaregek túl gyengék, és túlságosan sok mindentől függnék ahhoz, hogy ellenálljanak a gazdasági, politikai, és kulturális befolyásnak, ezért tehát alkalmazkodnak. Egy vagy két generáció múlva szinte semmi sem marad majd meg kulturális identitásukból.” (in: Schwarz 2007:19) Távoll álljon tőlem, hogy egy jövőre vonatkozó jóslatot kielemezzek, erre megfelelő módszer hiányában nem is lenne lehetőségem. A következőkben annak a kérdésnek a megválaszolására teszek kísérletet, hogy a jelenlegi állapotokat tekintve befolyásolták-e a tuaregek kultúráváltását a fent bemutatott folyamatok, vagy összefoglaló nevükön: a globalizáció.

4. A tuaregek kultúráváltása

4.1. Társadalmi struktúra

A tuaregek társadalmi struktúrájának elemzésekor megállapítható, hogy a legkisebb társadalmi egység évszázadok óta a család, amely matriarchális elvek

szerint rendeződik. A családok még száz évvel ezelőtt is törzsekbe tömörültek, az *Auraghen* törzset például körülbelül százötven család alkotta, de hozzá kell tenni, hogy ez a törzs nem a legjelentősebbek egyike volt, így feltételezhetően a tekintélyesebbek ennél több főt számláltak. A törzsek elsősorban nem gazdasági feladatokat láttak el, hanem politikai kérdésekben döntöttek. Közös megbeszélés tárgya volt például az, hogy mikor és hol folytassanak zsákmányszerző utakat, illetve hogyan osszák el a szerzett javakat. Több törzs együttesen törzsi csoportosulást (később: szövetséget) alkotott, amelynek élén egy vezető állt. Háború esetén ő szólította hadba szövetségét. (Köhler 1903: 13–19) Az 1950-es évekre alapvető változások történtek a társadalom strukturális felépítésében, ugyanis a családok nem egyből törzsekbe tömörültek, hanem előbb frakciókba, majd klánokba, ezután törzsekbe, és végül szövetségekbe. Az *Ahaggar* szövetség például három törzsből állt, ezek a következők voltak: *Kel Reha*, *Tégéhé Mellet*, és *Taitoq*. Mindhárom törzs több klánból épült fel, a vezető klán mindig nemesi származású volt. A legtekintélyesebb klán, a *Kel Reba* vezetője hármas feladatot látott el: ő volt saját klánjának, ezen túl a *Kel Rea* törzsnek, végül pedig az egész *Ahaggar* szövetségnek a vezetője, és mint ilyen, a megnevezése *amenokal* volt. (Briggs 1960: 126–127) Napjainkra ez a struktúra szinte teljesen eltűnt a 20. század politikai és ökonómiai folyamatainak, különösen az 1970-es és 1980-as évek száraz időszakainak köszönhetően. Csupán a frakciók maradtak meg, de azok inkább gazdasági, mint politikai egységet jelentenek: egymáshoz közel élő családok közös állattenyésztését és együttes karavántevékenységét értjük ez alatt. (Friedl 2008: 99–100)

Ami a társadalmi rétegződést illeti, az 1900-as évek elején a tuareg társadalom alapvetően három részre volt osztható: a szabadokra, a félszabadokra és a rabszolgákra. A szabadok feladatai közé tartozott a karavánok felügyelete, a biztonságos utak biztosítása, valamint háborús helyzetben a hadviselés. A félszabadok személyes szolgálataikkal látták el a szabadokat, az ő felelősségük volt például a háztartási berendezések, szerszámok, illetve nyergek előállítására, valamint a szabadok védelmezése. Kötelesek voltak évente természetben adózni uruknak, az adó egy tevéből, egy fazéknyi vajból, illetve tíz juh vagy kecske tejéből állt. A legalsó réteg, a rabszolgák többnyire feketék voltak, akiket a tuaregek a Szubszaharai-Afrikából, többek közt Szudán déli részéről hoztak be. Ők szintén a szabadok szolgálatában állnak, és az alantasabb, cselédhez illő feladatokat látták el. (Köhler 1903: 23–27) A század közepén még mindig ez a rétegződés jellemezte a társadalmat, azzal a különbséggel, hogy a francia gyarmatosítók betiltották a rabszolgatartást, így annak mértéke csökkent, azonban egyáltalán nem szűnt meg. Viszont – talán éppen ennek a korlátozásnak köszönhetően – napjainkra szinte már csak névleges különbség van a három réteg között, jogaikat illetően ugyanis sokkal kisebb-kisebb köztük a távolság. Ennek megfelelően az egykori szabadokat ma nemeseknek, az egykori félszabadokat pedig vazallusoknak hívják. A nemesekre (*Imajeghen*) már kevésbé jellemző, hogy politikai vezető szerepet látnának el, ehelyett főként tevétenyésztéssel foglalkoznak, tevét kölcsönöznek turisták számára, illetve az igazgatásban dolgoznak. Az egykori félszabadok (*Imghad*) napjainkra teljes szabadsággal rendelkeznek, általában nomád vagy félnomád életet élnek. Előbbi esetén állattenyésztéssel foglalkoznak, utóbbi esetén kertépítőként dolgoznak, vagy a turizmussal kapcsolatos munkát végeznek. A rabszolgák (*Iklan*) manapság már nem képezik gazdájuk tulajdonát, az úr és szolgálja közti kölcsönös függés azonban a mai napig megmaradt. A rabszolgák a háztartás körüli feladatokat látják el, így az úr felesége többet foglalkozhat a gyermekekkel. Az utóbbi évtizedekben kialakult egy új társadalmi réteg, a

kézművesek rétege (*Inaden*). Ők abból élnek, hogy különböző eszközöket állítanak elő fémből, fából és bőrből. A férfiak általában fegyvereket, ékszereket, használati tárgyakat és amuletteket készítenek, míg a nők bőredényeket és gyékényárut gyártanak. Ez a társadalmi réteg tudott leginkább alkalmazkodni a modern gazdasági rendszerhez, sokan közülük ékszerkészítésre specializálódtak a turisták számára, és saját butikot nyitottak. (Friedl 2008:100–105)

Jól látható, hogy mind a társadalmi struktúra, mind a társadalmi rétegződés átalakult az elmúlt száz év folyamán. Megfigyelhető, hogy 1900 és 1950 között viszonylag kismértékű változások mentek csak végbe, a század közepétől napjainkig azonban elképesztő iramban felgyorsultak a társadalmi folyamatok. Ez annak köszönhető, hogy a feljebb tárgyalt globális változások különösen a század második felében kezdték el éreztetni hatásaikat. A nemzetállamok létrejötte, a pénzgazdaság kialakulása, az infrastrukturális fejlődés, a klímaváltozás mind olyan folyamatok, amelyek körülbelül az 1950-es, 1960-as években kezdődtek a térségben, és – amint látható – a tuareg társadalom felépítésére is erőteljes hatást gyakoroltak.

4.2. Gazdasági sajátosságok

A tuaregek kultúráváltásának a gazdaság dimenziójában történő vizsgálata során ugyanaz a tendencia figyelhető meg, mint a társadalmi folyamatok elemzésekor. A vizsgált időszak első felében fokozatos, kismértékű változások tapasztalhatóak csupán, majd a század közepétől jelentős, az egész gazdaságot átalakító folyamatok indulnak el.

A 19-20. század fordulóján a tuaregek a még korábbi nomád életmódhoz képest már többnyire félnomád életmódot folytattak. A család számított alapvető gazdasági egységnek, a legfontosabb gazdasági tevékenység pedig az állattenyésztés volt. A kereskedelem meghatározó módja az árucseré volt, a tuaregek vajat, tejet, húst, marhát, valamint rabszolgát használtak csereáruként. Ezeknek a „portékáknak” nem volt egységes árak, minden egyes kereskedelmi aktus egyedinek számított az ár, és a cserélendő javak minősége, illetve mennyisége szempontjából. (Köhler 1903: 40–42)

A félnomád életmódból fakadóan a tuaregeket a folytonos helyváltogatás jellemezte. Amikor kimerültek egy térség erőforrásai, továbbmentek, hogy jobb helyet találjanak az ideiglenes letelepedésre. A vándorlást tevekaravánok segítségével valósították meg. Nem véletlen, hogy a tuaregek egyik legfontosabb haszonállata a teve: 200 kg terhelést bír, két évente utódot hoz a világra, ráadásul tejet is szolgáltat gazdáinak. (Friedl 2008: 117) Az utóbbi évtizedekben azonban a tevék száma jelentősen csökkent Északnyugat-Afrikában. Az 1970-es és 1980-as évek szárazságai súlyos károkat okoztak, mivel a helyiek magukat is nehezen tudták életben tartani a víz és élelem hiánya miatt, nemhogy állataikat. Ezen túl a nemzetállamok egymás utáni gyors kialakulása, az infrastrukturális fejlődés, illetve a városiasodás a tuaregek egy részét arra kényszerítette, hogy felhagyjon addigi vándorló életmódjával, és letelepedjen.

A tuaregek nemcsak életmódjukat változtatták meg, hanem nagy részük a modern kereskedelemhez is alkalmazkodott. Habár a francia gyarmatosítók bevezették őket a pénzgazdaságba, a mai napig vannak olyan tuaregek, akik nem tesznek szert pénzbeli jövedelemre, pusztán a teve-vagy kecsketenyésztésből élnek meg. Harald A. Friedl leírja, hogy egy átlagos nyolc tagú családnak Maliban vagy Nigerben mire van szüksége egy hónapban: „A legalapvetőbb élelem a marha, amiből 100 kg-ra van szükség, kiegészítve 100 kg rizzsel, kukoricával vagy búzával. Fontos még 10-12 liter napraforgóolaj, amit Líbiából szereznek be. A legnagyobb

luxust 3 kg tea és 20 kg cukor jelenti, ami éppen annyiba kerül, mint az összes eddig felsorolt étel. Hogy mindezt kifizesse egy család, 150 euróra van szükségük, ami már jelentős jólétet feltételezne.” (Friedl 2008: 119) Mivel ez a jólét keveseknek adatik meg, a tuaregek igyekeznek minél inkább állattenyésztés révén gondoskodni a napi betevőről. Ez nem mindig elegendő, és kereskedelemből sem lehet feltétlenül jól megélni. Egy marha ára körülbelül 25 euró, egy teve ennek tízszeresébe kerül. Így ha egy család nem szeretne nélkülözni, vagy hirtelen nagyobb kiadásokra kell fordítania (például esküvőre, ünnepi alkalmakra), akkor dolgozniuk kell. (Friedl 2008: 119)

Az elmúlt néhány évtizedben számos új munkaforma alakult ki a tuaregek körében, amelyek többségét az előző fejezetben már ismertettem. Sokan a turisztikai szektorban helyezkedtek el, mások kertépítőként, kézművesként dolgoznak. Egyre inkább visszaszorulóban van a karavánkereskedelem. A legelterjedtebbek a só karavánok, de találni teát, cukrot és ruhákat szállító karavánokat is. Azért van ezekből egyre kevesebb, mert a több száz kilométer hosszú, hetekig tartó karavánút a napjainkban tapasztalható klímaváltozás miatt egyre inkább a szárazság beköszöntésével fenyeget. Ha pedig a tevék nem jutnak az út során elegendő tápanyaghoz, és emiatt meghiúsul a karavánkereskedelem, az nagyon jelentős károkat okoz. Az ilyesféle kockázatvállalás helyett sokan döntenek inkább a modern foglalkozások mellett, amelyek – bár kisebb jövedelemmel járnak – kevesebb rizikót rejtjenek magukban.

IV. kép: Líbiai tevekaraván

4.3. Család és nemi viszonyok

Míg a társadalmi és a gazdasági dimenzióban egyaránt jelentős a kultúráváltás mértéke az elmúlt száz évben, addig a család és a nemi viszonyok vizsgálata során nem figyelhető meg ekkora átalakulás. A család alapvetően megmaradt társadalmi és gazdasági alapegységként, és a férfi-női szerepekben sem mutatkozik lényegi változás. Fontos azonban megjegyezni, hogy a globalizáció számos kockázatot rejt magában, ami átalakíthatja a családmódot és a nők helyzetét. Mivel a század eleji, századközepi és jelenlegi helyzet tanulmányozása során arra a következtetésre

jutottam, hogy nincsenek jelentős változások ezen a szintéren, ezért először bemutatom, hogy mi jellemzi a tuareg családot, illetve a nemi viszonyokat, majd kitérek a lehetséges kockázatokra ezen a téren.

A tuareg társadalomban nők és férfiak elméletben egyenrangúnak számítanak: a nők nincsenek sem alárendelve a férfiaknak, sem pedig ráutalva férjük vagyona, mivel saját vagyonnal rendelkezhetnek. Gyakorlatban azonban számos területen nem valósul meg a nemek közti egyenlőség elve – hol a férfiak, hol a nők előnyére. Társadalmuk matrilineáris, vagyis női ágon vezetik le a leszármazást¹², és az öröklés területén is a nőknek vannak előnyeik. A tuaregeknél ugyanis a tulajdonszerzés egyik formája az, amikor a javakat egyéni erőfeszítés által szerzik meg, a másik pedig az, amikor a javakra fegyverrel, „illegitim” módon tesznek szert. Előbbi egyenlően elosztva öröklődik a gyermekek között, születési sorrendre és nemre való tekintet nélkül, utóbbi azonban a legidősebb lánygyermeket illeti meg, azzal a feltétellel, hogy a kezébe került javakkal nem él vissza, a kapott hatalmat nem fordítja családjá ellen. Némely hagyomány, szokásjog ellenben éppen a férfiaknak kedvez (ezzel mintegy ellensúlyozva azokat az eddig bemutatott területeket, ahol a nők vannak előnyös helyzetben). Ugyanis ha egy férfi házasságtörésen kapja a feleségét, azon nyomban megölheti az asszonyt is, és a szeretőt is, ellenben ha ez fordított esetben történik, a nőnek ahhoz van csak joga, hogy azonnal kilépjen a házasságból. Egy másik példa az, hogy amikor egy nő férfihoz beszél, úgy kell kifejezésre juttatnia tiszteletét, hogy nem szabad látszania az arcának: vagy ruhája szélével, illetve egy kendővel kell azt eltakarnia, vagy hátat kell fordítania a férfinak. Ennek a szokásnak feltehetőleg muszlim gyökerei vannak. (Köhler 1903: 25–28)

A tuareg társadalomban egyetemes szabály a monogámia, a válás pedig nagyon ritka. A nők 20 éves, a férfiak 30 éves korukig nem léphetnek frigyre, és a lányok a házasságig megőrzik a szüzességüket. Az udvarlásra, a fiatalok ismerkedésére az *ahal* elnevezésű rendezvényeken van lehetőség. Ez esténként megrendezésre kerülő zenés multság, ahol az ifjúságnak lehetősége van összeülni és beszélgetni. Az est végeztével a lányok elkezdnek körbejárni, rendszerint 2-3 fiú kísérelével, akikkel aztán leülnek egy tetszés szerinti helyen. Az udvarlók sorra a lány fülébe suttognak, és alkalmuk adódik rá, hogy megtudják, a lány viszonzza-e érzéseiket. Ha rajzolnak az ujjukkal egy kört a lány tenyerébe, majd megérintik a közepét, azzal kifejezik, hogy tetszik nekik a lány. Ha a lány erre egy egyenes vonalat húz végig a fiúk tenyerén, azzal tudtukra adja, hogy kölcsönös az érzés, ha viszont egy egyenes vonalat rajzol, majd még egyszer végighúzza az ujját a vonalon az ellenkező irányba, azzal abbéli kívánságát fejezi ki, hogy hagyják magára, mert nem viszonzza az érzéseiket. Amikor sikerül kiválasztania egy udvarlót, akivel kettesben marad, akkor rendszerint csókra kerül sor, ám nem mindig szájra adott csókra, hanem inkább azzal fejezik ki vonzalmaikat, hogy „egymás orrába lélegeznek”. (Briggs 1960: 129–131)

Az esküvő a lány szüleinek otthonában történik. A menyasszony hozományként bizonyos számú tevét vagy kecskét kap – a jószágok száma közösségről közösségre változik. A hozomány arra szolgál, hogy biztos anyagi – és ezáltal szociális – háttérrel nyújtson a leendő feleségnek, ha férje elhagyná. Az esküvő utáni hetekben az ifjú pár a lány szüleinél lakik, amíg fel nem épül a sátruk. A házaspár kapcsolata szeretetteljes, de távolságtartó. A nő nem nevezheti nevén a férfit, fordítva viszont nem így van: a férfi nevén szólíthatja feleségét. A családon belüli munkamegosztás

¹² In: Claudot-Hawad (2005): „*Woman the Shelter*” and „*Man the Traveller*”. *The Representation of Gender among the Tuaregs*

úgy működik, hogy a nő gondját viseli a háztartásnak, neveli és oktatja a gyerekeket, a férfi pedig dolgozik és keresetéből eltartja családját. (Friedl 2008: 144–151)

V. kép: Tuareg anya és gyermekei

Annak ellenére, hogy a család dimenziójában többnyire megmaradtak a száz évvel ezelőtti vagy még régebbi tradíciók, a globalizációs és modernizációs folyamatok több területen is fenyegetik a hagyományos tuareg családmódel biztonságát, illetve a nők helyzetét. Egyrészt a szárazságok miatt egyre több férfi válik munkanélkülivé, és utazik emiatt a szomszédos országokba dolgozni, hátrahagyva a létbizonytalanságban feleségét és gyermekeit. Másrészt, több országban is arra kényszerítik a kisebbségbe szorult tuaregeket, hogy gyermekeiket többségi iskolába járassák, ami megakadályozza, hogy az édesanyák maguk tanítsák a gyerekeket otthon. Ezáltal a fiatalok nagyobb eséllyel sajátítják el a többségi kultúrát a sajátjuk helyett. Egy harmadik veszély a radikális iszlamisták fenyegetése, akik szerint túl sok joguk van a tuareg nőknek, és a monogámia sem kívánatos. (Friedl 2008: 143)

4.4. Spiritualitás

„Spiritualitás” címszó alatt azt vizsgálom, hogy milyen értékrenddel, vallással, hittel, világnézettel rendelkeznek a tuaregek, illetve milyen szerepe van társadalmukban a zenének, a táncnak és az öltözködésnek. A globalizáció nem változtatta meg alapvetően a hitüket és a gondolkodásukat, azonban belső ellentmondást alakított ki: a tuaregek olyan világnézettel rendelkeznek, amely teljes mértékben elveti a globalizálódó és modernizálódó világot, mégis alkalmazkodniuk kell ezekhez a folyamatokhoz.

Időszámítás után 640 és 711 között háború dúlt az arabok és a berberék között, ami végül arab győzelemmel zárult. A tuaregek ez idő óta „igaz muszlimoknak” vallják magukat, ugyanakkor rendelkeznek egy egyedi, csak rájuk jellemző világgéppel is. Ennek a duális spiritualitásnak a két része, vagyis az iszlám és a saját hitük sok ponton összeegyeztethető, akadnak azonban nagyon ellentmondásos területek is. A tuaregek úgy tekintenek magukra, mint momentán

létezőkre, akik „lettek”, de egyszer majd „eltűnnek”. A halált az élet természetes velejárójának tartják, ami ugyan fájdalmas esemény, viszont az elhunyt tovább él az emlékezetben, a jó cselekedeteiben és mindenekelőtt a gyermekeiben. A tuaregek nem rendelik magukat sem a természet, sem az állatok fölé. Nem törnek magasra és nem sietnek, szerintük mindennek értelme van, ami történik velük. Amenokal Alhavi, egy idős tuareg férfi így ír erről: „Hallottam, hogy egyik honfitársatok élete nagy részét repülőgépen tölti. Nagy sebességgel kontinensről kontinensre repül. Hát mégis ki elől fut, ha nem saját maga elől? Kitől érzi fenyegetve magát, ha nem saját magától?”¹³ (Freitag 2008: 4) Ahogyan az idézetből is látszik, a tuaregek számára érthetetlen a kapitalista világban uralkodó felgyorsult életmód, úgy gondolják, hogy ott az embernek se ideje, se igénye nincs arra, hogy megtalálja önmagát, és harmóniában éljen a természettel. (Freitag 2008: 4–6; 13)

A tuareg elképzelés szerint a világot három részre lehet osztani: a földbelsőre, a földfelszínre és az égre. Úgy hiszik, hogy a földbelsőben lakoznak a démonok és gonosz szellemek, a földfelszínen vannak ők maguk minden állattal és növényvel együtt, az égben pedig Allah található az angyalaival. A tuaregek, muszlimok lévén tehát hisznek Allahban. Ezen kívül betartják a Korán előírásait is, például nem isznak alkoholt és nem esznek sertéshúst, valamint hagyományos módon végeznek állataikkal, naponta ötször imádkoznak Mekka felé fordulva, és így tovább. Vannak azonban olyan dimenziók, amelyekben ellentmondás tapasztalható saját világnézetük és az iszlám között. Ilyen például a nők kiemelt szerepe a tuareg kultúrában, illetve a monogám életvezetés, amire a muszlimok rossz szemmel néznek. (Freitag 2008: 5;11)

Nagy szerepe van náluk a zenének, ami a közösségi élet minden aspektusában megjelenik: a születésnél, a házasságnál, a gyermeknevelésnél, a temetésnél. Legfontosabb hangszerük az *imzad*, egy egyhúros vonós lantféle,¹⁴ amelyen csak nők játszhatnak, és ami a hitre, a tiszteletre, az összetartásra emlékezteti őket. (Freitag 2008: 15)

¹³ In: Alhavi, Amenokal (2005): Die Weisheit der Tuareg. München: Goldmann Verlag, 80.

¹⁴ In: *Imzad* (nepzenetar.fszek.hu)

VI. kép: Három tuareg nő imzadon játszik

Az öltözködés tekintetében fontos kiemelnünk arra, hogy a tuaregek legkedveltebb színe a kék, ezért úgy is nevezik őket, hogy a „kék lovagok”. (Freitag 2008: 10) Ruháikat és hajukat indigóval festik kékre, ami az esztétikus hatás mellett a rovarokat is távol tartja. Míg a muzulmánoknál a nők takarják el az arcukat, itt éppen fordítva van, a férfiak tesznek kendőt az arcuk elé. A kendő hasznossági szerepet tölt be: megvédi az orrot és a száját a homoktól.

Láthatjuk tehát, hogy a tuaregek nagyon erős tradíciókkal rendelkeznek, amelyeket igyekeznek fenntartani. A globalizálódó világban ez egyre nehezebb feladat elé állítja őket, hiszen sok területen kénytelenek fejet hajtani a felgyorsult, folyamatosan változó világ előtt. Bár mindent elkövetnek, hogy megtartsák hagyományaikat, – mint az bebizonyosodott – számos kulturális dimenzióban nem tudják felvenni a versenyt a globalizációval.

VII. kép: Líbiai tuareg cigarettával a kezében

Összegzés

Az elmúlt száz esztendőben a globalizációs és modernizációs folyamatok erősen befolyásolták a tuaregek kultúrájának megváltozását. A 19-20. század fordulójától a század közepéig lassú, fokozatos változás volt megfigyelhető, az 1950-es évektől kezdve viszont radikális átalakulások történtek a térségben a globális folyamatok hatására. Algéria, Líbia, Mali és Niger független nemzetállamokká váltak, kezdetét vette a városiasodás, ipari és infrastrukturális fejlesztések indultak meg, a Szaharában megfigyelhető volt a pénzgazdaság térhódítása. Mindeközben pedig az észak-afrikai sivatagban is érezte hatását a klímaváltozás, ugyanis rendszeressé váltak az 1-2 éven át tartó száraz időszakok. A tuaregek kultúrájának négy, vizsgált dimenziója közül mindegyiket érintették ezek a folyamatok: van, amelyiket jobban, van, amelyiket kevésbé. Társadalmi berendezkedésük nagymértékben megváltozott, átalakultak a társadalmi rétegek. A gazdaság teljesen új irányt vett, új munkaformák jelentek meg, illetve a tuaregek bekapcsolódtak a pénzgazdaságba. A hagyományos családmódel és a nemi viszonyok tekintetében nem figyelhetőek meg jelentős változások, azonban számos kockázatra oda kell figyelni, ami az elkövetkezendő évtizedekben potenciális problémaként léphet fel ezzel kapcsolatban, például a tuareg gyermekek többségi oktatásban való részvétele, és ezáltal a többségi kultúra átörökítése. Végül a spiritualitást vizsgáltam, ahol külső változás nem történt, azonban a tuareg hit teljesen eltér attól a világtól, amit a modernizáció kínál, és amihez kénytelenek alkalmazkodni, ez pedig belső meghasonláshoz vezethet.

Itt ragadnám meg az alkalmat, hogy beváltsam dolgozatom elején tett ígéretemet,

miszerint elhelyezem a tuaregeket Coetzee modernizációs skáláján. A skála első fokozata a következő: „A változás eredményeképp kialakuló átalakulási folyamat befogadásának készsége.” A dolgozat írása közben ráébredtem, hogy a tuaregekből hiányzik az átalakulási folyamat befogadásának készsége, hiszen minden porcikájukkal tiltakoznak az ellen, hogy elnyomják a kultúrájukat, és több évszázada harcolnak függetlenségük elnyeréséért. Ez alapján tehát úgy ítélem meg, hogy a skála első fokozatát sem érik el, vagyis egyáltalán nem indultak el az ebben az értelemben vett modernizáció útján. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy egyáltalán nem „fejlődtek” volna, hiszen a globalizálódó világ számos újítását átvették, és használják. Pusztán arról van szó, hogy a Coetzee-skála értelmében még pásztor-agrártársadalomnak számítanak. Ez jól példázza, hogy a különböző kultúrák nem feltétlenül írhatóak le egy-egy skála mentén. A kulturális relativizmus értelmében Borsányi László szerint „minden szokás, értékítélet és erkölcsi norma egy komplex kulturális hagyomány és rendszer szerves része, s mint ilyen csakis annak keretei között érthető meg és értékelhető”. (in: Boglár-Papp 2008: 57) Mindez magyarázatként szolgál arra az ellentmondásra, hogy miért nem lehet a tuaregeket elhelyezni egy általános modernizációs skálán, holott dolgozatomban egyértelműen azt a következtetést vontam le, hogy elindultak a modernizáció útján.

Megállapításaim megerősítették az eddigi kutatási eredményeket arra vonatkozóan, hogy a globalizáció jelentős hatást fejt ki a tuareg kultúrára. Ezen az állásponton van Katharina Schwarz, aki a Maliban élő tuaregek kultúraváltozását vizsgálta, illetve Harald A. Friedl is, aki egy átfogó általános jellemzést írt a tuaregekről, amelyben említést tett a globális folyamatok hatásairól. Tanulmányomban ugyanakkor új, eddig ismeretlen összefüggések tárultak fel azáltal, hogy nem csupán statikus művelődéstörténeti leírást készítettem, hanem a külső környezeti hatások dinamikájára helyezve a hangsúlyt, bemutattam a tuaregek elmúlt száz évben lezajlott kultúraváltozásának főbb állomásait és motívumait. Mindezt pedig globális viszonylatban helyeztem el, melynek következtében mind párhuzamok, mind kontrasztok kirajzolódtak a világ többi kultúrájához képest.

A téma számos további kutatási lehetőséget rejt magában. Én az egész tuareg társadalmat vizsgáltam, azonban fontos lenne megnézni, hogy az eltérő területeken élő csoportok miként reagáltak a fenti változásokra, hiszen a földrajzi elhelyezkedés, a nemzetállamok létrejöttének dátuma és számos egyéb tényező hatására kialakulhatnak különbségek az eltérő helyen élő tuaregek kultúrája között. Egy másik vizsgálódási lehetőség az lenne, ha a kultúra egy-egy dimenziójában vizsgálnám meg a mostaninál sokkal részletesebben a globalizációs és modernizációs folyamatok hatását, például a gazdaságban vagy a társadalmi berendezkedésben. Bárhogyan is lesz, úgy gondolom, hogy igyekeztem átfogó, a kultúra több szegmensére kiterjedő dolgozatot írni, és jelenlegi kutatásom erős alapjául szolgál a további lehetséges vizsgálódásoknak.

Irodalomjegyzék

Könyvek, folyóiratokban megjelent tanulmányok

- Andorka Rudolf (2006): *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris Kiadó
Boglár Lajos – Papp Richárd (2008): *A tükör két oldala*. Budapest: Nyitott Könyvműhely
Breton, Raymond – Reitz, Jeffrey G. (szerk.) (2003): *Globalization and society. Processes of Differentiation Examined*. Westport: Praeger Publishers

Briggs, Lloyd Cabot (1960): *Tribes of the Sahara*. Cambridge: Harvard University Press

Ellwood, Wayne (2003): *A globalizáció*. Budapest: HVG Kiadói Rt.

Freitag, Anna (2008): *Die Tuareg. Ein Wüstenvolk zwischen Gott und Geistern*. GRIN Verlag

Friedl, Harald A. (2008): *Kulturschock Tuareg*. Bielefeld: Reise Know-How

Giddens, Anthony (2008): *Szociológia*. Budapest: Osiris Kiadó

Hauck, Gerhard (2001): *Gesellschaft und Staat in Afrika*. Frankfurt am Main: Brandes & Apsel

Köhler, Arthur (1903): *Verfassung, soziale Gliederung, Recht und Wirtschaft der Tuareg*. Gotha: Friedrich Andreas Perthes Aktiengesellschaft

Matunhu, J. (2011): *A critique of modernization and dependency theories in Africa*. Critical assessment. African Journal of History and Culture, 3 (5): 65–72.

Malinowski, Bronisław (1946): *The dynamics of cultural change. An inquiry into race relations in Africa*. New Heaven: Yale University Press

Nádori Attila (szerk.) (2012): *Britannica Hungarica Nagylexikon 3*. Budapest: Kossuth Kiadó

Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté (szerk.) (2008): *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiai és modelljei a globális világban*. Budapest: Nyitott Könyv – L'Harmattan

Pereira, Luísa – Černý, Viktor – Cerezo, María – Silva, Nuno M. – Hájek, Martin – Vašíková, Alžběta – Kujanová, Martina – Brdička, Radim – Salas, Antonio (2010): *Linking the sub-Saharan and West Eurasian gene pools. Maternal and paternal heritage of the Tuareg nomads from the African Sahel*. European Journal of Human Genetics 2010 (18): 915– 923.

Schwarz, Katharina (2007): *Die Tuareg-Nomaden. Veränderungen und Probleme innerhalb dieser besonderen Gesellschaftsform in Zeiten des technologischen, wirtschaftlichen und politischen Wandels am Beispiel der Tuareg in der westafrikanischen Republik Mali*. GRIN Verlag

Stiglitz, Joseph E. (2002): *A globalizáció és visszásságai*. Budapest: Napvilág Kiadó

Internetes források

Hélène Claudot-Hawad (2005): „Woman the Shelter” and „Man the Traveller”. The Representation of Gender among the Tuaregs. *Second World Congress of Matriarchal Studies* (http://www.second-congress-matriarchal-studies.com/claudeot_hawad.html) – Utoljára megtekintve: 2012.november 9.)

Imzad (<http://nepzenetar.fszek.hu/index.php/Imzad>) – Utoljára megtekintve: 2012. november 9.)

Képek jegyzéke

- I. kép: Nyugat-Afrika tuareg-lakta területei
 Forrás: <http://bytheearlylight.blogspot.hu/2012/08/blue-men-on-abandoned-ground-part-1.html>
- II. kép: Egy Nigerben élő tuareg
 Forrás: <http://www.photoburst.net/travel-photography/2012/09/tuareg-man-mirriah-south-niger-canon-5d-mark-ii-85mm-christophe-stramba-badiali/>
- III. kép: Kutyatej, a Szahara „túlélője”
 Forrás: <http://www.posterlounge.co.uk/euphorbia-pr61268.html>
- IV. kép: Líbiai tevekaraván
 Forrás: http://www.traditionalafricanart.net/Earth/africa_studies.html
- V. kép: Tuareg anya és gyermekei
 Forrás: <http://www.forumbiodiversity.com/showthread.php/15093-The-Tuareg-of-the-Sahara/page22>
- VI. kép: Három tuareg nő imzadon játszik
 Forrás: <http://matildegattoni.photoshelter.com/image/I0oookCGA6.hsD1g>
- VII. kép: Líbiai tuareg cigarettával a kezében
 Forrás: <http://www.fotopedia.com/items/flickr-5615787284>

Summary

Dolgozatom témája a tuaregek kultúráváltozása a 19-20. század fordulójától napjainkig. Úgy vélem, hogy különösen releváns ez a kérdés, mivel az Észak-Afrikában intenzíven megmutatkozó társadalmi átalakulás megértéséhez elengedhetetlen, hogy tisztában legyünk a kultúráváltozás azon folyamataival, amelyek az utóbbi időszakban végbementek az euro-mediterrán térségben. Mindezek fényében dolgozatom célja az, hogy az elérhető szakirodalom alapján választ adjak arra a kutatási kérdésre: a globális politikai, technológiai, gazdasági és ökológiai folyamatok az elmúlt száz évben hogyan alakították át a népcsoport kultúráját a társadalom, a gazdaság, a család és a nemi viszonyok, illetve a spiritualitás dimenzióiban.

A 20. század első felében lassú, fokozatos kultúráváltozás volt megfigyelhető, az 1950-es évektől kezdve viszont radikális átalakulások történtek a térségben. Algéria, Líbia, Mali és Niger független nemzetállamokká váltak, kezdetét vette a városiasodás, ipari és infrastrukturális fejlesztések indultak meg, megfigyelhető volt a pénzgazdaság térhódítása, mindeközben pedig az észak-afrikai sivatagban is érezte hatását a klímaváltozás. A tuaregek kultúráváltozásának négy, vizsgált dimenziója közül mindegyiket érintették ezek a folyamatok. Társadalmi berendezkedésük nagymértékben megváltozott, átalakultak a társadalmi rétegek. Új munkaformák jelentek meg, és a tuaregek bekapcsolódtak a pénzgazdaságba. A hagyományos családmódel egyre inkább felbomlani látszik a férfi munkaerő elvándorlása miatt, a tuareg gyermekek többségi oktatásban való részvétele pedig a többségi kultúra átörökítésének problematikáját veti fel. Végül pedig, a tuareg hit és spiritualitás teljesen eltér attól a világtól, amit a modernizáció kínál, és amihez kénytelenek alkalmazkodni, ez pedig belső meghasonláshoz vezethet.

Látható tehát, hogy a globalizáció jelentős hatással van a tuareg kultúrára, és egyre inkább átalakítja azokat a kulturális alapokat, amelyekre a népcsoport évszázadok óta támaszkodik. A téma további kutatási lehetőségeket rejt magában, ilyen lehet az egy-egy földrajzi területre, vagy a kultúra egy-egy dimenziójára vonatkozó részletesebb vizsgálat. Bárhogyan is lesz, úgy gondolom, hogy igyekeztem átfogó, a kultúra több szegmensére kiterjedő dolgot írni, és jelenlegi kutatásom erős alappal szolgál a további lehetséges vizsgálódásoknak.

The subject of my paper is the culture shift among the Tuareg people from the turn of the 20th century until today. This question is – in my opinion – particularly relevant, because the intensive social changes in North-Africa can only be understood if last century's processes of cultural change in the Euro-Mediterranean region are cleared. In light of all of these and based on the available literature, the purpose of my study is to answer the research question as to how the global political, technological, economical and ecological processes succeeded in transforming the Tuareg culture in the past hundred years in terms of society, economy, family and gender relations, and spirituality.

The first half of the 20th century can be described through a slow, gradual cultural transformation, while from the 1950s radical changes took place in the region. Algeria, Lybia, Mali and Niger became independent nation states; urbanisation began followed by industrial and infrastructural developments; cash economy started to spread, and in the meantime climate change also took its toll in North-Africa. These processes impacted all of the investigated dimensions of Tuareg culture. Their social structure changed greatly; the social classes have transformed. New forms of work have appeared and the Tuareg adopted a cash economy. The traditional family model seems to have collapsed due to the migration of the male labour force, while the integration of Tuareg children into majority education brings about the problem of a dominating majority culture passed onto future generations. Finally, Tuareg faith and spirituality greatly differ from the world view that modernisation has to offer, and to which they must conform, which ultimately leads to an identity crisis.

Therefore, it can be seen that globalisation has a massive impact on Tuareg culture and it continues to further transform those cultural pillars that supported these people for centuries. The subject offers new opportunities for research, such as more detailed examination of certain geographical areas or particular cultural dimensions. Whatever the future brings, I believe that I aimed at writing a comprehensive paper that touches upon several cultural segments and that my current research can serve as a solid basis for further studies.